

ความมั่นคงทางอาหาร (Food security) ในมุมมองมานุษยวิทยา ภูมิความรู้ จิตวิญญาณ สิทธิและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

ทุกครั้งที่โลกกำลังเผชิญกับปัญหาวิกฤตด้านสิ่งแวดล้อม ความผันแปรของสภาวะอากาศ พลังงาน โรคระบาด สงคราม เศรษฐกิจ ผลผลิตอาหารที่ลดลง ฯลฯ ประเด็น “ความมั่นคงทางอาหาร” (Food security) ก็มักถูกหยิบยกพูดถึงเสมอมา น้ำเสียงส่วนใหญ่มักให้ความสำคัญกับการที่ประชากรที่ยากจนนั้นยากต่อการเข้าถึงอาหาร เนื่องจากราคาอาหารที่สูงหรือมีปริมาณอาหารไม่เพียงพอ จนส่งผลต่อความไม่มั่นคงทางอาหาร (Kerr, 2023)

อย่างไรก็ตาม ความมั่นคงทางอาหารในมุมมองมานุษยวิทยาทำให้ความสำคัญเพียงมิติการผลิตอาหารให้มากขึ้น แต่ยังเชื่อมโยงกับประเด็นอื่น ๆ เช่น สิทธิในการเข้าถึงอาหาร การผลิตอาหารให้ได้ปริมาณสม่ำเสมอ ความปลอดภัยทางอาหาร ความมั่นคงของแหล่งผลิตอาหาร การพึ่งพาตนเองและการพัฒนาชุมชน เป็นต้น โดยความมั่นคงทางอาหารในมุมมองมานุษยวิทยาจะพิจารณาจากสภาวะ “ความไม่แน่นอน” (uncertainty) และ “ความเสี่ยง” (risk) ของผู้คนที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อมและแรงกดดันทางเศรษฐกิจและสังคมที่ส่งผลกระทบต่อระบบการผลิตอาหาร ซึ่งจะเชื่อมโยงเข้ากับระบบนิเวศชุมชน สิ่งแวดล้อม สัญลักษณ์ วัฒนธรรมและสังคม โดยสะท้อนผ่านปฏิบัติการทางสังคมของผู้คนในชุมชน เช่น ภูมิปัญญาในการจัดการดิน น้ำ การเกษตร ความเชื่อในการอนุรักษ์ป่า ประเพณี และพิธีกรรมบางอย่างของชุมชนที่สัมพันธ์กับ “ระบบผลิตอาหาร” (Pottier, 1999)

-1-

ความมั่นคงทางอาหารเป็นแนวคิดที่ถือกำเนิดจากกึ่งศตวรรษ หากแต่เป็นกระแสที่เริ่มสนใจอย่างจริงจังช่วงทศวรรษปี 1970 เนื่องจากขณะนั้น เกิดเหตุการณ์ภาวะความอดอยากที่เกิดขึ้นหลายประเทศ โดยเฉพาะกับประเทศกำลังพัฒนาในทวีปแอฟริกา กระแสความมั่นคงทางอาหารจะให้ความสำคัญเชิงกายภาพและเศรษฐกิจเป็นหลัก เช่น ผลกระทบของภัยแล้งที่ส่งผลต่อผลผลิตทางการเกษตรและความยากจนทำให้ผู้ยากจนยากต่อการเข้าถึงอาหาร ประกอบกับช่วงเวลาดังกล่าว ประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกกำลังเผชิญกับวิกฤตราคาอาหารและน้ำมันที่ขยับตัวสูงขึ้น

หลังจากนั้น ความมั่นคงทางอาหารจึงเป็นปรากฏการณ์ที่ได้รับความสนใจและศึกษาตลอดมาและมีผู้นิยามความมั่นคงทางอาหารอย่างกว้างขวาง แต่ที่เป็นที่รู้จักกว้างขวางก็คือ นิยามในการประชุมสุดยอดอาหารโลก (The World Food Summit) ปี ค.ศ. 1996 (FAO, 2006; Kerr, 2023) ที่กล่าวไว้ว่า

“...คนทุกคนมีความสามารถเข้าถึงอาหารที่เพียงพอ ปลอดภัยและมีโภชนาการ ทั้งในทางกายภาพและเศรษฐกิจ ในการตอบสนองความต้องการและความพึงพอใจทางอาหารของพวกเขา เพื่อให้เกิดชีวิตที่ประกอบด้วยความกระตือรือร้นและสุขภาวะ”

ขณะที่องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO, 2006) เสนอแนวคิดความมั่นคงทางอาหารออกเป็น 4 มิติ คือ

1. ความพอเพียง (Availability) ของปริมาณอาหารที่มีคุณภาพอย่างเหมาะสม ซึ่งอาจได้มาจากการผลิตภายในประเทศหรือการนำเข้า รวมถึงความช่วยเหลือทางอาหารจากหน่วยงานต่าง ๆ

2. การเข้าถึง (Accessibility) ทรัพยากรที่เพียงพอของบุคคลเพื่อให้ได้อาหารในปริมาณที่เหมาะสมและมีคุณค่าทางโภชนาการ รวมถึงบริบททางกฎหมาย การเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนที่บุคคลอาศัยอยู่ ตลอดจนสิทธิตามประเพณี เช่น การเข้าถึงทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน เป็นต้น

3. การใช้ประโยชน์ (Utilization) ด้านอาหารผ่านอาหารที่เพียงพอ การรักษาสุขภาพ และสุขอนามัย เพื่อที่จะเข้าถึงภาวะความเป็นอยู่ที่ดีทางโภชนาการ

4. เสถียรภาพ (Stability) ทางอาหาร ประชาชน คริวเรือนและบุคคลจะต้องเข้าถึงอาหารที่เพียงพอตลอดเวลา ไม่เสี่ยงต่อการเข้าถึงอาหารอันเป็นผลมาจากวิกฤตที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน (เช่น วิกฤตทางเศรษฐกิจหรือสภาพภูมิอากาศ) หรือเหตุการณ์ที่เป็นไปตามวงจร (เช่น ภาวะความไม่มั่นคงทางอาหารตามฤดูกาล)

จากนิยามความมั่นคงทางอาหารที่กล่าวมาทำให้เห็นว่า ความมั่นคงทางอาหารเป็นแนวคิดที่สัมพันธ์กับการผลิตอาหาร โภชนาการ ความยากจน การพัฒนาและนโยบายจากหน่วยงานต่าง ๆ อาทิ FAO UN และองค์กรด้านการพัฒนาต่าง ๆ เป็นต้น (Maxwell & Slater; 2003)

-2-

เป็นที่น่าสังเกตว่า การนิยามและให้ความหมายความมั่นคงทางอาหารพัฒนาและเติบโตจากองค์กรและภาคส่วนต่าง ๆ ขณะที่มุมมองที่เกิดจากคนท้องถิ่นหรือกลุ่มชน หรือมุมมองทางมานุษยวิทยากลับปรากฏเป็นภาพที่ลางเลือน ประเด็นดังกล่าว Pottier (1999) มองว่า ความมั่นคงทางอาหารในมุมมองมานุษยวิทยาพิจารณาได้จากสภาวะ “ความไม่แน่นอน” (uncertainty) และ “ความเสี่ยง” (risk) ของคนท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อมและแรงกดดันทางเศรษฐกิจและสังคมที่ส่งผลกระทบต่อระบบการผลิตอาหาร (ระบบผลิตทางการเกษตรหรือการเก็บของป่า น้ำและทะเล ทั้งพืชและสัตว์จากธรรมชาติ) และ

ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการจัดการดิน น้ำ สภาพอากาศ อาหารธรรมชาติ การเกษตร ฯลฯ (Berkes, 2008)

จากหลักการเบื้องต้น ความมั่นคงทางอาหารในมุมมองมานุษยวิทยาได้เผยให้เห็นว่า คนท้องถิ่นหรือชนเผ่าจะให้ความหมายความมั่นคงทางอาหารหลากหลายมิติที่สัมพันธ์กับประสบการณ์ชีวิต เพศ และวัย เป็นต้น หากทว่า สิ่งหนึ่งที่ผู้คนเห็นตรงกันคือ ความมั่นคงทางอาหารน่าจะไม่ได้จำกัดนิยามเพียงแค่ “อาหารปลอดภัย” และ “ความอดอยาก” เพราะอาหารสัมพันธ์กับชุมชนมากกว่าคุณค่าทางโภชนาการ ดังนั้น ความมั่นคงทางอาหารจึงเชื่อมโยงเข้ากับระบบนิเวศชุมชน สิ่งแวดล้อม สัญลักษณ์ วัฒนธรรมและสังคม เป็นต้น โดยสะท้อนออกมาในบริบทความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนในชุมชน เช่น ภูมิปัญญาในการจัดการดิน น้ำ การเกษตร ความเชื่อในการอนุรักษ์ป่า ประเพณีและพิธีกรรมบางอย่างของชุมชนที่สัมพันธ์กับการเกษตร ฯลฯ (Kuhnlein, 2000; Brigg, 2005)

จากมุมคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า โลกทัศน์ของคนท้องถิ่นหรือชนเผ่าในการจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชนประกอบด้วย 2 มิติที่สัมพันธ์กับการเข้าถึงแหล่งอาหาร ทั้งในแง่ของ “ปริมาณ” (Quantity) และ “คุณภาพ” (Quality) กล่าวคือ ชุมชนควรมีแหล่งอาหารทางธรรมชาติที่เพียงพอต่อการเข้าถึง ขณะเดียวกัน ในโลกที่มีการขับเคลื่อนด้วยเศรษฐกิจ ผู้คนก็ควรมีรายได้ที่เพียงพอต่อการเข้าถึงอาหารจากแหล่งอื่นอย่างหลากหลาย เป็นต้น

ประการสำคัญ คนท้องถิ่นหรือชนเผ่ายังมองว่า ชุมชนควรมีระบบการผลิตอาหารทางการเกษตร(agricultural food production) ที่มีคุณภาพ เพราะระบบผลิตอาหารดังกล่าวคือศูนย์รวมของกิจกรรมต่าง ๆ ทางเกษตรเข้าไว้ด้วยกัน นับจากการวางแผนในการทำการเกษตร การเพาะเมล็ดพันธุ์ การเพาะปลูก การเก็บเกี่ยวและถนอมผลผลิต ไปจนถึงการกระจายผลผลิตสู่มือผู้บริโภค เป็นต้น

ตามทัศนะ Maxwell and Slater (2003) มองว่า ปัจจุบัน ระบบผลิตอาหารทางการเกษตรได้เปลี่ยนรูปแบบการดำเนินกิจกรรมจากอดีตเป็นอย่างมาก โดยมีจุดเปลี่ยนสำคัญอยู่ในราวปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 เนื่องจากผลพวงของการปฏิวัติเขียว (Green revolution) และการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อม (environmental changes) ส่งผลทำให้กรอบในการศึกษาระบบผลิตดังกล่าวต้องปรับเปลี่ยนให้เข้ากับบริบทสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไป (Greetz, 1983) ทั้งนี้ ชุมชนหรือชนเผ่าจะต้องคำนึงถึงว่าจะต้องผลิตอาหารอย่างไรที่ไม่ก่อส่งผลกระทบต่อเชิงลบทางสุขภาพ ทั้งต่อชีวิตตนเอง ครอบครัว เพื่อนบ้าน และระบบนิเวศชุมชน ในแง่นี้ ภูมิปัญญาในการจัดการระบบผลิตอาหารของชุมชนด้านการจัดการดิน น้ำ สภาพอากาศ กิจกรรมทางการเกษตรและทรัพยากรทางธรรมชาติ จะสัมพันธ์โดยตรงกับความมั่นคงทางอาหารของชุมชน (Conway & Barbier, 2009)

จากนิยามข้างต้น ความมั่นคงทางอาหารในมุมมองมานุษยวิทยาจะขยายจากแนวคิดเดิมของ FAO ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการมีอยู่ การเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ของอาหาร นับดังกล่า

ความมั่นคงทางอาหารจึงสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของผู้คนในการเข้าถึงอาหารในแง่มีอยู่ (ปริมาณ) และการเข้าถึงอย่างเท่าเทียม ปลอดภัย ยั่งยืน แบ่งปันและมีศักดิ์ศรี (คุณภาพ)

-3-

กล่าวโดยสรุป ความมั่นคงทางอาหารในมุมมองมานุษยวิทยาจะแสดงให้เห็นองค์ประกอบความมั่นคงทางอาหารในบริบทคนท้องถิ่นหรือชนเผ่า โดยวิเคราะห์จากระดับครัวเรือนและชุมชน รวมถึงจะให้ความสำคัญกับการแหล่งอาหารทั้งในเชิงคุณภาพและปริมาณของระบบการผลิตอาหารชุมชน (Kuhnlein, 2000; Kuhnlein, Erasmus & Spigeliski, 2009) เพื่อใช้วิเคราะห์สถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน กล่าวคือ

ในแง่ปริมาณก็คือสถานการณ์ของการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ จากระบบการผลิตอาหารของชุมชนอย่างพอเพียงต่อการดำรงชีพของชาวบ้านและชุมชน ส่วนในแง่คุณภาพจะมีความสำคัญต่อสถานการณ์ระบบการผลิตอาหารอย่างปลอดภัยทำให้ชาวบ้านไม่เสี่ยงต่อปัญหาด้านสุขภาพ เนื่องจากระบบการทำเกษตรที่ตนเองปฏิบัติ อีกทั้งต้องบริโภคอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการอย่างเหมาะสม รวมถึงระบบการผลิตอาหารต้องเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม จนนำไปสู่ความยั่งยืนของระบบห่วงโซ่อาหารและนิเวศชุมชน

สิ่งที่น่าสนใจความมั่นคงทางอาหารในบริบทความหมายของกลุ่มชนก็คือ จะให้คุณค่ากับมิติทางวัฒนธรรม เช่น สัญลักษณ์และจิตวิญญาณ ดังเห็นจากการตระหนักถึงศักดิ์ศรีที่ชาวบ้านควรมีสิทธิ์ในการเข้าถึงอาหารทางธรรมชาติอย่างเท่าเทียมและมีสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินทางการเกษตร หรือแม้กระทั่งศักดิ์ศรีการใช้ชีวิตในฐานะเป็นเกษตรกร ส่วนความยั่งยืนหาใช่เพียงการมีแหล่งผลิตอาหารชุมชนเท่านั้น หากยังรวมถึงการนำภูมิปัญญาที่เป็นทุนทางสังคมมาประยุกต์ให้เข้ากับบริบทใหม่ของชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัต เพื่อให้องค์ความรู้เกิดการสานต่อ ประการสำคัญ คือ ต้องยึดหลักการแบ่งปัน ไม่ว่าจะเป็นการกระจายอาหารในระดับครัวเรือน ชุมชนและระหว่างหมู่บ้าน ถือเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติ (Kuhnlein, Erasmus & Spigeliski, 2009)

ความมั่นคงทางอาหารในมุมมองมานุษยวิทยาจึงหาใช่เพียงเรื่องการมีอาหารเพียงพอ ปลอดภัย และมีคุณค่าทางโภชนาการ แต่ยังรวมถึงเรื่องภูมิความรู้ จิตวิญญาณ สิทธิ์และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่สัมพันธ์กับระบบผลิตอาหาร

ผู้เขียน

รศ.ดร.เอกรินทร์ ฝั่งประชา

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

เอกสารอ้างอิง

- Berkes, F. (2008). Community Conserved Areas: Policy Issues in Historic and Contemporary Context. *Conservation Letters*, NY: 1-6.
- Brigg, J. (2005). The Use of Indigenous Knowledge in Development: Problems and Challenges Progress in Development Studies, 5 (2): 99-114.
- Conway, G. R. and E. B. Barbier. (2009). After the Green Revolution: Sustainable Agriculture for Development. London: Earthscan.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). 2006. Food Security: Policy Brief. Issue 2, June.
- Greetz, C. (1983). Agricultural Innovation: The Process of Ecological Change in Indonesia. Berkeley: University of California Press.
- Kerr, W.A. (2003). Food Security: Availability, Income and Productivity. UK: Edward Elgar Publishing.
- Kuhnlein, H. V. (2000). The Joys and Pains of Sampling and Analysis of Traditional Food of Indigenous Peoples. *Journal of Food Composition and Analysis*, 13: 649-658.
- Kuhnlein, H. V., Erasmus, B., Spigelski, D. (2009). Indigenous peoples' food systems: the many dimensions of culture, diversity and environment for nutrition and health. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Maxwell, S. and R. Slater. (2003). "Food policy old and new," *Development Policy Review*, 21,5-6: 531-553.
- Pottier, J. (1999). Anthropology of Food: The Social Dynamics of Food security. NY: John Wiley and Sons.